

- Deutscher Bundestag, Wissenschaftlicher Dienste, 2022. *SED-Westaktivitäten*. Dokumentation WD 1 – 3000 -02/22. <https://www.bundestag.de/resource/blob/890506/1dooba8270d4db926a2d42cf58ce4567/WD-1-002-22-pdf-data.pdf>
- Hedin, Astrid, 1999. "Kommunismens svarta bok – en fransk vändning på den tyska historikerstriden", *Res Publica* 46/47, s. 424-435. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:38610/FULLTEXT01.pdf>
- Jonsson, Oscar, 2023. *Hotet från Ryssland*. Stockholm: Mondial.

Sarotte, Elise, 2021. *Not one inch – America, Russia and the making of post-Cold War stalemate*. New Haven: Yale University Press.

Anmälan av Stefan Ring

Berlinmurens fall har i många avseenden kommit att bli en symbol för slutet på det kalla kriget. I själva verket var denna historiska händelse följden av en lång process som började innan muren föll och pågick även efteråt. Att hitta en startpunkt i ett historiskt förlopp är ofta vanskligt. Men frågan är om inte valet av Michail Gorbatjov till generalsekreterare i Sovjetunionens kommunistiska parti våren 1985 är den tidpunkt då förändringen började som sedan ledde fram till avslutningen på det som kommit att benämnas det kalla kriget.

Under sin korta tid som generalsekreterare från november 1982 till februari 1984 hade Jurij Andropov försökt att få bukt med den omfattande korrruptionen och den dåliga ekonomin i Sovjetunionen. Gorbatjov var därför medveten om de problem han hade att hantera redan innan sitt tillträde som ledare för Sovjetunionen. I ett försök att minska byråkratin och modernisera ekonomin införde Gorbatjov en reform som kom att kallas för perestrojkan (nydaning). Men han försökte även öppna upp det slutna sovjetiska samhället med glasnost (öppenhet). I omvärlden sågs hans förändringar som en positiv möjlighet att förbättra relationerna mellan öst och väst och han mottogs som en hjälte vid resor i västvärlden. Hans åtgärder påbörjade en process som satte igång flera andra händelseutvecklingar inom de stater som tillhörde Warszawapakten (WP) och där Berlinmurens fall spelar en särskild roll som markerar en händelse som

på ett helt avgörande sätt ändrade de säkerhetspolitiska omständigheterna och ledde fram till upplösningen av Sovjetunionen.

I boken *Not one inch – America, Russia and the making of post-cold war stalemate* har Mary Elise Sarotte skildrat den politiska utvecklingen och interaktionen mellan USA och Sovjetunionen/Ryssland. Sarotte behandlar perioden 1989–1999 och hennes bok är resultatet av en flerårig forskning där hon bland annat fått tillgång till den tidigare amerikanske utrikesministern James Bakers personliga arkiv. Hennes forskning i olika arkiv har kompletterats med hundratala intervjuer med personer som varit inblandade i processen. Det är minst sagt en imponerande forskningsgärning som ligger bakom Sarottes bok där hon visar hur inrikes- och utrikespolitik vävs samman med enskilda aktörers agerande i en komplex händelseutveckling som i alla avseenden knappast kan kategoriseras att vara utan misstag.

Det är flera olika händelseförlopp som påverkade de politiska besluten efter Berlin-murens fall. Återföreningen av Tyskland blev startpunkten för de politiska förhandlingar som kom att få en central roll i relationen mellan USA och Ryssland under den tidsperiod som skildras av Sarotte. Men det var även andra aktörer och händelser som kom att påverka utvecklingen. För de stater som tvingats in i Warszawapakten öppnades nu möjligheten att söka en väg bort från Sovjetunionen/Ryssland. Den ekonomiska utvecklingen i Ryssland innebar en ständig rädsla i USA för att prosovjetiska, kommunistiska krafter skulle ta över makten i Moskva. Men även den inrikespolitiska utvecklingen i USA med val till presidentämbetet och kongressen kom att spela en roll i beslutsprocessen.

USA hade två prioriteringar att ta hänsyn till. Dels fanns ett behov att möjliggöra för de öst- och centraleuropeiska staterna att välja sin egen säkerhetspolitiska väg bort från Moskva, dels att söka ett samarbete med Rysslands bräckliga demokrati med särskilt fokus på kärnvapenedrustning. Problematiken att balansera mellan dessa båda prioriteringar skulle visa sig bli en svårhanterlig fråga.

När president George H.W. Bush tillträdde sitt ämbete valde han att utse James Baker till utrikesminister. Till skillnad från Ronald Reagan valde Bush-administrationen en mer försiktig utrikespolitik. Baker meddelade i september 1989 den sovjetiske utrikesministern Eduard Sjvardnadze att USA inte hade någon önskan att skapa oro. Istället ville man välja en långsam förändringsprocess. Ett långsamt reformarbete uppskattades inte av alla. Den ungerske premiärministern Miklós Németh tog kontakt med den västtyske kanslern Helmut Kohl och beklagade USA:s långsamma agerande. Han var beredd att agera ändå. I Ungern fanns ett stort antal östtyskar som rest dit med förhoppningen att kunna komma till Västeuropa. Nu meddelade Németh att han var beredd att öppna gränsen mot väst utan att fråga Moskva om lov. Bilder i olika

nyhetsmedier på glädjestrålade östtyskar som strömmade över gränsen visade på att Warszawapakten höll på att falla samman redan innan Berlinmuren fallit.

När sedan den östtyska regimen öppnade gränsen i Berlin gick inte utvecklingen att stoppa. En person som kom att få en central roll i den fortsatta processen var nyss nämnde Helmut Kohl. Han hade länge haft en dröm om ett återförenat Tyskland och nu skulle han förverkliga den. Genom ett skickligt politiskt manövrerande, omfattande ekonomisk hjälp till Moskva och med stöd från Washington lyckades han åstadkomma en sammanförd tysk stat som även var kvar som medlem i Nato.

När Bill Clinton tillträdde som president i januari 1993 var det efter en kampanj som i första hand hade varit fokuserad på den nationella ekonomin. Inte minst i Moskva undrade man vilken politik som skulle komma från Washington. Den ryska ekonomin präglades fortsatt av korruption och kaos. De råd Clinton fick från Europa var att Ryssland behövde ekonomiskt stöd, men samtidigt hade kriget på Balkan börjat vilket skapade nya friktioner mellan Ryssland och USA.

Clinton inledde sin europapolitik med att introducera Partnership for Peace (PfP) i syfte att skapa ett Europa där det inte fanns några gränser och utanförskap. Även Ryssland inventerades och blev medlem. De forna medlemsstaterna i Warszawapakten – särskilt Polen, Tjeckien och Ungern – tyckte inte att PfP gav tillräcklig säkerhet. Rysslands hänsynslösa agerande i Tjetjenienkriget 1993–1994 ökade deras oro. Med framstående personer som Lech Walesa och Václav Havel i ledningen för kampanjen för ett medlemskap i Nato var det svårt att stå emot. När republikanerna vann majoriteten i Kongressen vid mellanårsvalet 1994 blev det politiska trycket att öka Nato med nya medlemsstater allt större. Clinton övergav tanken på att PfP skulle kunna ersätta medlemskap i Nato och beslutade att tillåta fler stater att bli medlemmar trots missnöjet i Moskva. I Washington försökte man balansera det ryska ogillandet med ökade ekonomiska insatser. Vid det ryska presidentvalet 1996 gjorde man allt för att Boris Jeltsin skulle vinna.

Efter att ha inväntat valutgången från det ryska valet påbörjades processen med att låta de forna medlemmarna i Warszawapakten att ansluta sig till Nato. De tre första staterna som blev medlemmar var Polen, Tjeckien och Ungern 1999, sedan följde Bulgarien, Lettland, Estland, Litauen, Rumänien, Slovakien och Slovenien 2004, Albanien och Kroatien 2009, Montenegro 2017 och Nordmakedonien 2020. Medlemsantalet hade ökat från 16 medlemsstater till 30.

I sin analys är Sarotte kritisk till hur USA och Ryssland i en stegrande interaktion bidrog till att Europa efter det kalla kriget i hög grad kom att likna perioden efter det andra världskriget – med skillnaden att gränsen nu gick längre österut. Hon lyfter fram den kritik som menar att utvecklingen försvagade Nato, förödmjukade Moskva och underminerade möjligheterna till avtal kring vapenkontroll. Sarottes utgångspunkt är att Ryssland i framtiden skulle återhämta sig

från den politiska och ekonomiska kollapsen och även fortsättningsvis vara en central aktör på grund av sin storlek och innehav av kärnvapen. Ryssland borde därför ha fått ett större inflytande i den europiska utvecklingen och även gett dem en ökad säkerhet i en gemensam säkerhetsstruktur. Samtidigt påpekar hon att många av de spänningar som uppstått i Europa beror på ryska beslut och där inte minst det ryska agerandet i Tjetjenien minskade förtroendet för Ryssland bland stater i östra Europa.

Sarotte frånsäger inte de länder som fanns bakom järnridån deras rätt att själv välja den lösning som de anser ger bäst säkerhet. Hon menar dock att de istället för att snabbt bli medlemmar i Nato skulle erbjudits att stanna kvar i Pfp med ett erbjudande att på sikt kunna ansluta till Nato. Eftersom Ryssland var medlem av Pfp skulle ett sådant agerande från USA och Nato enligt Sarotte inneburi möjligheter att integrera Ryssland i det europeiska säkerhetssamarbetet.

I sina slutsatser har Sarotte två utgångspunkter i sin analys om hur den nuvarande negativa utvecklingen hade kunnat undvikas. Det ena är att vi måste acceptera Rysslands oro och vara beredda att ge dem intressesfärer där Moskvans inflytande får dominans. En logisk konsekvens blir att de stater som hamnar i denna intressesfär får acceptera att ge upp sin säkerhetspolitiska självständighet. Den andra utgångspunkten blir då att de stater som hamnar i denna intressesfär är beredda att acceptera denna utveckling.

Den första premissen i Sarottes analys utgår från att om USA hade behandlat Ryssland med respekt och förstått att de har en historia av att bli angripna. Eftergifter från väst hade då belönats med en demokratisk utveckling i Ryssland och med en global nedrustning. Det här synsättet kräver att vi tror att Ryssland är ett land, en nation, som agerar och resonerar med västerländska värderingar som grund. Det finns knappast någon empiri som stödjer en sådan analys. När till exempel Solsjenitsyn 1974 tvingades i exil och mötte journalister frågade de hur tillståndet var i Sovjetunionen. Han svarade med att börja förklara historien om tsarväldet. För att förstå Ryssland måste man inse att den ryska historien har en central roll även bland dagens makthavare. Ett exempel är att Aleksandr Dugins teorier har haft en stor påverkan på den politik som utmärker Putin. Men Dugin har i sin tur hämtat inspiration från 1800-talets slavofiler som filosofen Alexej Chomjakov och utbildningsministern Sergej Uvarov som beskrev Västeuropa som gammalt och skröpligt, till och med ruttet. Mot denna civilisation på reträtt ställdes den ryska, präglad av energi och tillförsikt. Dugin utgår även från en geopolitisk idévärld där Halford Mackinder står i centrum. Den som behärskar den euro-asiatiska landmassan, hjärtlandet, behärskar världen. I detta sammanhang är Ryssland ett imperium, med rätt att ställa krav på underkastelse.

För att Ryssland ska nå sina säkerhetspolitiska mål krävs intressesfärer som i den europeiska kontexten är bekymmersamma. Genom Helsingforsavtalet

1975, vilket även undertecknades av Sovjetunionen, skapades en europeisk säkerhetsordning som, inte minst för mindre stater, innebar en ökad trygghet. I avtalet erkändes viktiga principer för samarbetet mellan de stater som ratificerat avtalet, men även erkännandet av respekt för mänskliga rättigheter och grundläggande friheter, inklusive frihet för tankar, samvete, religion och tro. Samarbetet mellan stater ska präglas av att alla stater är suveräna och har rätt att fatta egna självständiga beslut. Gränser ska vara okränkbara och det ska inte förekomma någon form av hot eller användning av maktmedel. Denna säkerhetsordning ger varje stat rätt att på egen hand välja vilken organisation som man vill samarbeta med eller söka medlemskap i. I Sarottes bok nämns Helsingforsavtalet bara en gång och då i samband med att Ryssland skulle tvingas erkänna att Tyskland skulle ha rätt att välja sin egen säkerhetslösning. I hennes perspektiv blev Helsingforsavtalet något av en metod att utpressa Ryssland. För mindre stater i Europa förtjänar avtalet en viktigare roll.

Sarotte har gjort en viktig forskningsinsats genom att beskriva den omstörtande och viktiga politiska utvecklingen under 2000-talet första decennium. Tyvärr visar hon samtidigt på en bristfällig kunskap om europeisk och inte minst rysk historia. Detta är dessvärre något mindre stater i Europa såsom Sverige ständigt bör var medvetna om. Sarottes okunskap är nämligen inte ovanlig i den amerikanska politiska och akademiska eliten.